

УДК 327

Мамытов Т.Б.

*саясий илимдеринин доктору, КР УИАнын Мамлекет жана укук институтунун
саясий изилдөөлөр жана экспертиза бөлүмүнүн башчысы*

Мамытов Т.Б.

*д.п.н., заведующий отделом политических исследований и экспертиз
Института государства и права НАН КР*

Matytov T.B.

*doctor of political sciences, head of the department of political research and expertise
of the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz
Republic*

Карабаев Ж.Э.

*аспирант, КР УИАнын Мамлекет жана укук институтунун саясий изилдөөлөр
жана экспертиза бөлүмүнүн илимий кызматкери*

Карабаев Ж.Э.

*аспирант, научный сотрудник отдела политических исследований
и экспертиз Института государства и права НАН КР*

Karabaev Zh.E.

*Researcher of the department of political research and expertise of the Institute of
state and law of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic*

АЗЫРКЫ ТАПТАГЫ ТҮРКИЯНЫН ТЫШКЫ САЯСАТЫ

СОВРЕМЕННАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ТУРЦИИ

MODERN FOREIGN POLICY OF TURKEY

Аннотация. Дүйнөлүк практика көргөзгөндөй, бир да улуу держава союздаштарысыз ийгиликке жете алган эмес. Держава болууну көздөгөн өлкө өз максатын союздаштарына таянуу менен ишке ашырууга умтулат.

Түркия – глобалдык держава болууну каалаган жана бул үчүн тиешелүү ресурстары толук жетишсиз болгон күчтүү мамлекеттердин бири. Андыктан учурда Түркиянын тышкы саясатына, андагы неоимпериализм (неосманизм), пантюркизм жана панисламизмдин белгилерине кылдат талоо жүргүзүү маселеси курчуп турат.

Теманын актуалдуулугу учурдагы Түркиянын тышкы саясаттагы ролу күчөп, геосаясаттагы негизги акторлорго атаандаштык түзүүсү менен мүнөздөлөт. Макалада азыркы таптагы Түркиянын 2002-жылдан азыркы күнгө чейинки тышкы саясатына концептуалдуу анализ жүргүзүлгөн. Өзгөчө Түркиянын Борбор Азия, Балкан жарым аралы,

Жакынкы Чыгыш жана Африка мамлекеттериндеги таасирине, тактап айтканда, геосаясий күрөштөгү көйгөйлөрүнө жана мүмкүнчүлүктөрүнө, ошондой эле Түркиянын Америка Кошмо Штаттары жана Орусия Федерациясы менен болгон мамилелерине көңүл бөлүнгөн.

Негизги сөздөр: тышкы саясат, Осмон империясы, неоимпериализм, интеграция, идеология, таасир, геосаясий кызыкчылык, проект, экономика, максат.

Аннотация. Как показывает мировая практика, ни одна великая держава не сможет добиться успеха без союзников. Страна, которая стремится стать державой, стремится достичь своей цели, опираясь на своих союзников. Турция – одна из могущественных стран, которая хочет стать мировой державой и не имеет для этого достаточно ресурсов. Поэтому в настоящее время остро стоит проблема тщательного исследования внешней политики Турции, признаков неоимпериализма (неоосманизма), пантюркизма и панисламизма в ней. Актуальность темы характеризуется возрастающей ролью Турции во внешней политике и конкуренцией с основными игроками геополитики. В статье представлен концептуальный анализ внешней политики современной Турции с 2002 года по настоящее время. Особое внимание было уделено влиянию Турции в странах Центральной Азии, Балканского полуострова, Ближнего Востока и Африки, а именно проблемам и возможностям в геополитической борьбе, а также отношениям Турции с Соединенными Штатами Америки и Российской Федерацией.

Ключевые слова: внешняя политика, Османская империя, неоимпериализм, интеграция, идеология, влияние, геополитический интерес, проект, экономика, цель.

Abstract. As world practice shows, not a single great power can achieve success without allies. A country that aspires to become a power seeks to achieve its goal by relying on its allies. Turkey is one of the powerful countries that wants to become a world power and does not have enough resources for this. Therefore, at present, the problem of a thorough study of Turkey's foreign policy, signs of neo-imperialism (neo-Ottomanism), pan-Turkism and pan-Islamism in it is urgent. The relevance of the topic is characterized by the growing role of Turkey in foreign policy and competition with the main players in geopolitics. The article presents a conceptual analysis of the foreign policy of modern Turkey from 2002 to the present. Particular attention was paid to Turkey's influence in the countries of Central Asia, the Balkan Peninsula, the Middle East and Africa, namely the problems and opportunities in the geopolitical struggle, as well as Turkey's relations with the United States of America and the Russian Federation.

Keywords: foreign policy, Ottoman Empire, neo-imperialism, integration, ideology, influence, geopolitical interest, project, economics, goal.

Түркиянын азыркы таптагы аймагы I дүйнөлүк согушта Осмон империясынын жеңилишинин натыйжасында калыптанганы баарыбызга маалым. Мустафа Кемал Ататүрктүн жүргүзгөн улутчулдук саясатынын негизинде 1923-жылы Түркия эгемендүү республика болуп түзүлгөн.

Мустафа Кемал Ататүрктүн жүргүзгөн саясатын Түркиянын лидердери жана эли азыркы күнгө чейин идеал тутуп келет.

Түркия Республикасы Мустафа Кемал Ататүрк тарабынан түзүлгөн «Өлкөдө тынчтык, дүйнөдө тынчтык» принцип катары калыптанып калган ураанды туу тутуу менен тышкы саясатын жүргүзүп келери белгилүү.

Учурда Түркия ишкердик өлчөмүнүн бир бөлүгү катары бири-бирин толуктаган ар кандай саясий, экономикалык, гуманитардык жана маданий куралдарды колдонуп, дүйнөнүн ар бир бурчунда

жергиликтүү деңгээлде иш алып баруу менен глобалдуу ойлонгон дипломатияны улантууда. Дүйнө жүзү боюнча 260 чет элдик өкүлчүлүк менен Түркия 5-чоң чет элдик өкүлчүлүк тармагына ээ. Ондогон өлкө менен жогорку деңгээлдеги кызматташтык кеңештерин, бир нече өлкө менен өкмөттөр аралык саммиттерди, үч тараптуу жана көп тараптуу аймактык түзүмдөрдү камтыган кеңири глобалдуу кызматташтык тармагынын да башын жетектеп келет. Өлкө Балкан жарым аралынын, Жакынкы Чыгыштын жана Түндүк Африканын, Түштүк Кавказдын, Түштүк жана Борбордук Азиянын мамлекеттери менен тыгыз байланышты чыңдоону улантууда. Түркия коңшу аймактар менен эле чектелбестен, Африкадагы өнөктөштүк саясатын тынымсыз тереңдетип, Латын Америкасы жана Кариб деңизиндеги байланыштарын кеңейтүүдө. Түркия бир учурда Чыгыш менен да, Батыш менен да стратегиялык карым-катнаштарын бекемдеп, мындан аркы байланыштарын өнүктүрүүнү максат кылууда. Түркия ТАКУ (НАТО) боюнча өнөктөшү болгон Америка Кошмо Штаттарынын стратегиялык өнөктөшү жана трансатлантикалык байланыштар Европанын коопсуздугу жана гүлдөп-өсүшү үчүн өтө маанилүү деп эсептейт. Түркия ТАКУнун активдүү мүчөсү катары «коопсуздуктун бөлүнбөстүгү» бло-гунун негизги принцибине олуттуу салым кошуу менен бирге альянстын операцияларына эң көп колдоо көрсөткөн алдыңкы беш өлкөнүн бири. Ошондой эле ТАКУнун каржылоосуна эң көп салым кошкон сегиз өлкөнүн катарына кирет.

Аймактык маселелерде Түркия аймактык кызыкчылыктарды жана чечимдерди коргойт. Түркия Кара деңиз экономикалык кызматташтык уюму, Түштүк-Чыгыш Европа кызматташтык процесси жана Экономикалык кызматташтык уюму сыяктуу бир нече регионалдык уюмдардын жана демилгелердин негиздөөчү мүчөлөрүнүн бири, ошондой эле Ислам кызматташтык уюму, «Ислам сегиздиги» (D-8), Түрк

тилдүү мамлекеттердин биримдиги, МИКТА (Мексика, Индонезия, Түштүк Корея, Туркия жана Австралия) G20, Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму жана башка беделдүү эл аралык уюмдардын активдүү мүчөсү жана Европа Биримдигинин мүчөлүгүнө талапкер болуп саналат.

Мындай өңүттөгү Түркиянын тышкы саясаттагы жигердүүлүгү мурдагы империалисттик саясатын жандандырууну көздөгөнүн, т.а., неоимпериалисттик амбициясынын күчөп жатканын билдирет.

Түркиянын жигердүү саясатын терең изилдөөдөн мурда империализм менен неоимпериализмге терең талдоо жүргүзүү зарыл.

Империализм – аймактарды басып алууну, колонияларды түзүүнү, башка өлкөлөргө саясий же экономикалык көзөмөл орнотууну камтыган тышкы саясий экспансиянын ар кандай формалары үчүн аскердик күчтү колдонууга негизделген мамлекеттик саясат.

Ал эми неоимпериализм – империялык тышкы саясий практиканын атайылап жанданганын билдирген, бирок кайра өзгөртүлгөн формадагы мамлекеттик саясат деп түшүнсөк болот.

Неоимпериализмди көздөгөн мамлекет мурдагы империялык мейкиндикте дароо формалдуу түрдө калыптанууга умтулбастан, ага алгач экономикалык, маданий, символикалык жана саясий жактан сүңгүп кирүүгө умтулат. Бирок империя бийлигин орнотууга аракет жасаса, ал эми неоимперияны көздөгөн мамлекет алгач таасирин күчөтүүгө басым жасайт.

Империалисттик саясатта аймактык мейкиндиктерди багынтууда чек болбосо, неоимпериалисттик саясаттын баштапкы этабында тескерисинче, аймактык мейкиндиктер чектелүү болот. Башкача айтканда, империя бийлигин орнотууга аракет жасаса, ал эми неоимперияны көздөгөн мамлекет

алгач таасирин күчөтүүгө басым жасайт. Ошондуктан Түркия алгач мурдагы Осмон империясынын таасири астында турган мамлекеттер менен соода-экономикалык, маданий-гуманитардык жана аскерий-техникалык байланыштарды түзүү аркылуу өзүнүн таасирин орнотууга далалат кылат.

Азыркы таптагы Түркиянын тышкы саясаттагы жетишкендиктерине Р.Т. Эрдогандын салымы абдан чоң. Анткени тышкы саясатта Түркия Экинчи дүйнөлүк согуштан баштап Батыш блогуна жакын болуп, нейтралдуу жана жумшак саясат жүргүзүп келген болсо [1, 15-6.), 2002-жылы Р.Т. Эрдогандын Адилеттүүлүк жана өнүгүү партиясы (Adalet ve Kalkınma Partisi) парламенттик шайлоодо эң көп добуш менен жеңип келгенден баштап Түркиянын тышкы саясатынын нугу дароо өзгөрө баштаган.

Эрдогандын тышкы саясаттагы багыты анын премьер-министр болгон кезинде эле аныкталган. Атап айтканда, Эрдогандын багыты ошол кездеги тышкы саясат боюнча кеңешчиси Ахмед Давутоглу тарабынан иштелип чыккан «Стратегиялык тереңдик» доктринасы менен аныкталган. «Стратегиялык тереңдик» доктринасынын негизин тарыхый түпкүлүккө кайтуу, башкача айтканда, тарыхый, диний жана маданий жактан байланышы бири-бирине жакын болгон мамлекеттерди кайрадан бириктирүү маселеси түзөт.

«Стратегиялык тереңдик» доктринасынын негизги пункттарынын бирине айланган тарыхый түпкүлүккө кайтуу принциби боюнча Түркия мусулман дүйнөсүнүн өлкөлөрү менен болгон маданий жана менталдык туугандыгын таанып, бул тарыхый байланыштарды өлкө үчүн пайдалуу өнөктөштүккө айландырышы керек. Ошондуктан Анкара Жакынкы Чыгыш, Борбор Азия, Африка жана Балкан аймагынын өлкөлөрүнө чоң көңүл буруп, активдүү инвестиция салып, ар кандай байланыштарды түзө баштады.

«Стратегиялык тереңдик» доктринасынын дагы бир маанилүү өңүтү – пантюркизм саясаты, тактап айтканда, Түркиянын башка түрк элдери менен болгон мамилелерин активдүү өнүктүрүү. Түркия түрк тилдүү мамлекеттер менен болгон мамилелерди чыңдоого, тереңдетүүгө өзгөчө басым жасайт. Буга далил катары Түркиянын Түрк тилдүү мамлекеттердин уюму, ТИКА, Ислам кызматташтык уюму сыяктуу эл аралык уюмдардын алкагында кызматташтык алакаларын кеңейтүү үчүн жасап жаткан аракеттерин атоого болот.

Түркия түрк тилдүү мамлекеттерге гана эмес, жалпы түрк тилдүү элдерге да жардам берип, колдоо көрсөтүп келет. Мисалы, Крым жарым аралынын Орусия тарабынан аннексияланышынан жана оккупацияланышынан жабыр тарткан Крым татарларына көрсөткөн Түркиянын колдоосун айтпай коюуга мүмкүн эмес. Түркия пантюркизм саясатынын алкагында Крым та-тарларын активдүү колдоп келет.

Жогоруда белгиленгендей, 2005-жылдан баштап Түркия Европа Биримдигине мүчө болууга жигердүү аракет кылып келет. Бирок аракеттеринен азыркыга чейин эч майнап чыга элек. Буга Түркиянын тышты саясаттагы гегемондук амбициясы, тактап айтканда, неоим-периалисттик саясаты тоскоол болуп келет.

2014-жылдын август айында Р.Т. Эдоган президент болгондон тартып Түркия авторитардык режимге ыктап, тышкы саясаты мурдагыдан да өзгөрүп, дүйнөлүк саясаттагы ролу өскөн.

Түркиянын Азия менен Европанын ортосунда жайгашышы, басып өткөн тарыхый орду, диний жана маданий байланыштары Борбор Азия, Кавказ, Европа Биримдиги, Жер ортолук деңиз, Жакынкы Чыгыш, Балкан жана Африка аймактарына өзүнүн таасирин тийгизүүгө жол ачты. Мындан сырткары, G7 жана G20 дүйнө мамлекеттеринин глобалдык

платформаларында татыктуу ордун ээлеп, эл аралык аренада олуттуу ийгиликтерге жетишти. Ошол эле учурда Түркия чоң ислам дүйнөсүнүн маанилүү бөлүгүнө айланды жана ислам мамлекеттери менен тирешүүдөн качууга умтулууда. Муну акыркы 10 жылда Иран жана айрым араб өлкөлөрү менен өнүгүп келе жаткан саясий байланыштары далилдейт.

Түркия мүмкүнчүлүгүнө жараша кызматташуунун аскерий-саясий, соода экономикалык, маданий-гуманитардык багыттары аркылуу түрдүү механизмдерди колдонуу менен өзүнүн саясатын жигердүү жүргүзүүдө.

Түркиянын тышкы саясаттагы аскерий-саясий байланыштарын күчөткөн аракеттерин байкоого болот. Мисалга алсак, Түркия Азербайжанда, Иракта, Ливияда жана Сирияда аскердик интервенция жүргүзүп, Украина, Эфиопия, Кыргызстан ж.б. өлкөлөрдү учкучсуз учуучу аппараттар менен камсыздоо аркылуу таасирин кеңейтип келет. Жалпы жонунан Түркиянын 10дон ашык чет аймакта (Азербайжан, Босния жана Герцеговина, Кипр, Ирак, Ливан, Ливия, Жер ортолук деңизи, Катар, Сербия, Сомали жана Сирия) аскердик кийлигишүүсүн байкоого болот.

Түркия тышкы саясатта негизинен жалпы маданий жана тарыхый байланыштары бар болгон Борбор Азияга, Жакынкы Чыгышка жана Балкан жарым аралына көбүрөөк басым жасайт. Анткени Түркия өзүн тарыхый Осмон империясынын мураскору катары бул аймактарды мусулмандардын державасы (аймактык күчү) катары стратегиялык ролду ойной алат деп эсептейт [2].

Борбор Азия аймагы Түркиянын тышкы саясатында маанилүү орунду ээлейт. Түркия Борбор Азия аймагындагы таасирин кеңейтүүгө багытталган институционалдык базасын 2009-жылдан тарта түзө баштаган. Анткени дал ушул жылы Түрк

тилдүү мамлекеттердин кызматташтык кеңеши (2021-жылдын 12-ноябрында Түрк мамлекеттер уюму болуп өзгөргөн) түзүлгөн. Бул кеңешменин курамына Азербайжан, Казакстан, Кыргызстан, Түркия жана Өзбекстан кирет [3].

Түркиянын Борбор Азиядагы ар тараптуу таасири жылдан жылга өсүп келет. Буга Борбор Азия мамлекеттеринин Анкара менен гуманитардык жана инвестиция тармагында кызматташууга кызыгуусунун күчөгөндүгү түрткү болгон. Бир нече жылдан бери Түркия менен Борбор Азия аймагындагы өлкөлөрдүн ортосунда авиациялык каттамдарды ачуу, бизнес-форумдарды өткөрүү, инвестиция тартуу сыяктуу көптөгөн бизнес долбоорлор ишке ашырылып келет. 2010-жылы Түркия менен Борбор Азия мамлекеттеринин ортосундагы товар алмашуунун көлөмү 6,5 млрд долларды түзсө, 2022-жылы 11,3 млрд долларга жеткен [4].

Түркиянын тышкы саясатынын кызыкчылыгындагы аймактардын катарына Жакынкы Чыгыш аймагы да кирет. Түркия Жакынкы Чыгыш аймагындагы мамлекеттерде туруктуулук орношун каалайт. Р.Т. Эрдоган өзүн Ислам дүйнөсүнүн лидери катары көргүсү келген амбициясынын эске алганда, бул аймак Түркия үчүн абдан маанилүү.

Акыркы мезгилде Түркия Сирия, Иран жана Ливия мамлекеттери менен өз ара байланыштарын чыңдап, Жакынкы Чыгышта достук саясий багытын карманганга болгон аракетин жасап келет. Бирок акыркы убакта Түркиянын Жакынкы Чыгыш өлкөлөрү менен болгон мамилеси мурдагыдан сууп калды. Мамиленин сунушуна Түркиянын исламды саясат катары пайдалануусу жана неоимпериалисттик саясаты кедерги болду. Р.Т. Эрдоган жана анын Адилеттүүлүк жана өнүгүү партиясы жаңы бийликке келген учурда араб өлкөлөрүнүн Түркия менен мамилелери жакын болгон. Ал кезде Р.Т. Эрдоган Палестинага жан тартып, Израилге

кескин сындарды айтып, мусулмандарды өзүнө жакындатып турган. Араб жазы окуяларынан кийин Түркия Перс булуңу жана Түндүк Африка өлкөлөрүнөн баштап, көпчүлүк мусулман өлкөлөрү менен болгон мамилеси сууй баштаган. Азыркы учурда Түркия мамилеси сууй түшкөн өлкөлөр менен байланыштарын чыңдоого жигердүү киришүүдө [5]. Бирок ага карабастан Жакынкы Чыгыш мамлекеттери менен Түркиянын ортосундагы товар алмашуунун көлөмү 2022-жылы 40 млрд долларга жакындаган.

Түркиянын тышкы саясатынын кызыкчылыгындагы кийинки аймак – Балкан. Түркия менен Балкан өлкөлөрүн тарыхый жана маданий байланыштар жакындатып турат. Балкан аймагынын жашоочуларынын бир канча бөлүгүн мусулмандар түзөт. Сербиянын 3%ы, Босния менен Герцеговинанын 43,5 %ы жана Албаниянын 63 %ы - мусулмандар [6]. Албетте, бул көрсөткүчтөр Түркиянын геосаясий кызыкчылыгына оң натыйжасын берет.

Балкан аймагында Түркиянын саясатынын инструменти катары Түрк кызматташтык жана координация агенттиги (ТИКА) жигердүү иш алып барат. Бул уюм эки тараптуу жана көп тараптуу мамилелерди чыңдоодо маанилүү ролду ойнойт. Билим берүү, илим, саламаттыкты сактоо, энергетика жана инфраструктура жаатында бир нече ири проектилер ишке ашырылган. Атап айтканда, университеттер, мектептер, ооруканалар курулуп, аймактагы тарыхый имараттар жана эстеликтер оңдоп-түзөөдөн өткөрүлүп, тарыхты изилдөө, илимди өнүктүрүү максатында илимий-аналитикалык мекемелер ачылган [7]. Ошондой эле Түркиянын демилгеси менен Призренде Балкан түрк таануу институту ачылган. Мунун баары Түркиянын Балкан аймагындагы таасири күндөн-күнгө өсүп жатканынан кабар берет.

Түркиянын Африка өлкөлөрүндөгү саясатына, ошондой эле Америка Кошмо

Штаттары жана Орусия Федерациясы менен болгон мамилесине токтолбой кетүү мүмкүн эмес.

Р.Т. Эрдогандын саясатынын негизинде Түркиянын Африка мамлекеттери менен болгон дипломатиялык мамилелери мурдагыдан да кеңейтилди. Бүгүнкү күндө Түркиянын Африка континентиндеги дипломатиялык өкүлчүлүктөрүнүн (элчиликтеринин) саны 45ке жетти [8]. Түркиянын Африка өлкөлөрү менен болгон товар алмашуунун көлөмү 2022-жылдын аягында 40 млрд доллардан ашып, Африкага салынган түз инвестициянын көлөмү акыркы жылда 10 млрд долларга жакындаган [9].

Саламаттыкты сактоо, айыл чарба, таза суу жана гуманитардык тармактарда да Түркия Африка өлкөлөрүнө колдоо көрсөтүп келет. Атап айтканда, Түркия ТИКА жана Кызыл жарым ай коому аркылуу Африка континентинде жүздөгөн проекттерди ишке ашырып, анын негизинде адамдар бекер медициналык текшерүүдөн өтүп, миңдеген бейтаптарга бекер операция жасалган. Ушул сыяктуу долбоорлор азыркы күнгө чейин уланып келет.

Түрк эли АКШ менен Осмон империясы доор сүргөн кезден бери (1831-жылдан бери) тыгыз мамиледе болуп келген. II дүйнөлүк согуштан кийин Осмон империясы Түрк Республикасы болуп, 1927-жылы АКШ менен кайрадан дипломатиялык мамилелерин орноткон. 1947-жылы эки тарап экономикалык жана техникалык кызматташтык тууралуу келишимге кол коюшкан. Бул келишимдин негизинде АКШ Трумэн доктринасы аркылуу Түркияга Советтер Союзунун коркунучунан коргонууга жардам берип турган. 1952-жылы Түркия АКШ башында турган ТАКУга мүчө болуп кирген.

Тараптардын мамилеси Түркия 1974-жылы Түндүк Кипрге бастырып киргенге чейин тыгыз, бир нукта өнүгүп келген.

Түркия менен АКШнын андан берки кезге чейинки мамилеси бирде ылдый, бирде өйдө болуп, тең салмактуулук сакталбай келет. Ошентсе да тараптар бардык тармактарда кызматташыкты өнүктүрүүгө басым жасап келишет.

2022-жылдын аягында Түркия менен АКШнын товар алмашуусунун көлөмү 37 млрд долларга жеткен. Түрк бийлиги бул көрсөткүчтү 100 млрд долларга чейин жеткирүүгө кызыкдар экенин билдирген [10].

Түркия АКШнын каршылыгына карабастан, Орусия менен соода-сатык, энергетика жана туризм жаатында жигердүү кызматташтык мамилесин өнүктүрүүдө. Бирок Түркия менен Орусиянын кызыкчылыктары кээ бир маселелерде бири-бирине карама-каршы келет. Ошентсе да эки тарап бири-бири менен болгон мамилелерин үзө элек.

2015-жылы Сириядагы аскердик операцияга катышкан Орусиянын Су-24 бомбалоочу учагын Түркия атып түшүргөнү, 2016-жылы Анкарада Орусиянын элчисинин өлтүрүлүшү, 2020-жылы Сириянын Идлиб шаарында орун алган куралдуу кагылышуулар жана Украина, Тоолуу Карабак, Кипр маселесиндеги карама-каршылыктар түрк-орус мамилелеринин суушуна алып келген. Бул маселелерде эки тарап өз кызыкчылыгын көздөшөт.

Акыркы жылдарды эле алсак, Орусия менен Түркия биргелешип бир нече проектти ишке ашырган жана алдыда да көптөгөн проекттерди ишке ашырууну көздөшүүдө. Биргелешип ишке ашырган проектилердин эң ирилери – «Көгүлтүр агым» жана «Түрк агымы» газ түтүктөрү. Ал эми учурда Түркия менен Орусиянын өкмөттөрүнүн ортосунда түзүлгөн келишимдин негизинде жалпы кубаттуулугу 4800 мегаватты түзгөн «Аккую» атомдук электр станциясынын курулушу жүрүүдө, ошондой эле В. Путиндин сунушу менен Түркияда газ хабынын түзүлүшү күтүлүүдө [11].

Түркия менен Орусиянын туризм жаатындагы кызматташтыгы маанилүү орунду ээлейт. Анткени Түркияга келген туристтердин басымдуу бөлүгүн орусиялыктар түзөт. Түркияга 2022-жылы 30 миллиондун тегерегиндеги турист келсе, алардын 5,2 миллионун орусиялыктар түзгөн [12].

2022-жылдын жыйынтыгында Орусия менен Түркиянын ортосундагы товар жүгүртүү дээрлик эки эсеге өсүп, 68 миллиард долларга жеткен. Эксперттер бул көрсөткүч жакынкы учурда 100 млрд долларга жетерин болжошууда [13].

Жыйынтыктап айтканда, Президент Р.Т. Эрдогандын тушунда Түркия ортомчу, тынчтыкты сүйүүчү саясатты активдүү жүргүзүп, аймактык чыр-чатактарды жөнгө салуу үчүн тынчтыкты сактоо иш-чаралары жүргүзүлүп жатат. Түркиянын Орусия жана Украина менен биргеликте Украина портторунан дан азыктары бар деңиз кемелеринин Африка жана Европага тоскоолдуксуз өтүшүнө багытталган акыркы тынчтык орнотуу операциясын баса белгилей кетүү керек.

Р. Т. Эрдогандын доорунда миллиондогон түрктөр жакырчылыктан чыгып, коомдун орто катмарына айланышты. Түркия энергетикалык көз карандылыктын жолунда жана өлкөнү эл аралык энергетика рыногунда алдыңкы оюнчулардын бирине айлантууда. Мунун баары Р.Т. Эрдогандын саясатынын аркасында болуп жатат.

Жогоруда белгиленген газ түтүктөрүнүн курулушу, атомдук электр станциясын жана Кара деңизде газ кенинин ачылышын тездетүү аракеттери Р.Т. Эрдогандын жигердүү саясатынын негизинде жүргүзүлүп жатат.

Түркия учурда ислам мамлекеттери жана калкынын басымдуу бөлүгүн мусулмандар түзгөн мамлекеттер менен тыгыз кызматташтык мамилелерди түзүү аркылуу өзүн ислам дүйнөсүнүн лидери катары

көрсөтүүдө. Бул үчүн Түркия мамиле куруунун аянтчасы катары эл аралык жана регионалдык уюмдарды пайдаланып жатат.

Алдыга коюлган максаттар ишке ашырылган учурда Түркия жана анын президенти Р.Т. Эрдоган башка ири ислам мамлекеттери менен биргеликте адамзаттын өнүгүүсүнүн азыркы этабында ислам дүйнөсүнүн жана мусулмандардын тынч жана ылдам өнүгүүсүн камсыздай алат. Ислам дүйнөсү глобалдык дүйнөдө өзүнүн татыктуу ордун ээлеп, прогрессивдүү өнүгүү уюлдарынын бири болушу абзел.

Бирок, Түркиянын ислам дүйнөсү менен алакасын өнүктүрүү багыты Батыш менен болгон жакын мамиледен баш тартуусу ыктымал деген ойлор тынчсыздандырышы ыктымал. Бирок абдан агрессивдүү риторикага карабастан Түркия АКШ менен болгон мамилесин жана НАТОго мүчөлүгүн коопсуздуктун узак мөөнөттүү кепилдиги катары кароону улантууда. Албетте, Эрдоган ар бир кадамында Вашингтондон абсолюттуу түрдө көз карандысыз болууга умтулат. Америка Кошмо Штаттарынын бардык каршылыктарына карабастан, Түркиянын Россиянын С-400 зениттик-ракеталык комплекстерин сатып алуусун буга мисал катары келтирсек болот. Бирок Түркия дүйнөлүк масштабда НАТОнун маанилүү мүчөсү жана дүйнөдөгү эң чоң жана эң заманбап армиялардын бири бойдон калууда. Анкаранын жакынкы жылдары Түндүк Атлантика Келишим Уюмунан чыгууну ойлоношу өтө күмөн.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. *Поцхверия, Б. М.* Внешняя политика Турции после Второй мировой войны / Б. М. Поцхверия. – Москва : Наука, 1976. – 312 с.
2. Геополитические интересы Турции и восстания на Ближнем Востоке. Журнал «Международная жизнь» - сегодня. (Электронный вариант). URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/542>;
3. Турция укрепляет свое влияние в Центральной Азии. Ритм Евразии. (Электронный ресурс). URL: <https://www.ritmeurasia.org/news--2023-04-11--turcija-ukrepljaet-svoe-vlijanie-v-centralnoj-azii-65703> (дата обращения: 11.04.2023);

Түркия Республикасынын узак мөөнөттүү максаты – Жакынкы Чыгыш, Борбор Азия, Африка жана Балкан аймактарын бириктирүү менен алдыңкы держава болуп калуу болуп саналат. Бул максатка жетүү үчүн Түркия өзүн аталган аймактардын өлкөлөрүнүн экономикаларына кошкон салымын барган сайын көбөйтүп, дипломатиялык жана саясий катышуусун кеңейтүү жана чындоо менен өзүнүн оң имиджин жигердүү түрдө калыптандырууда. Түркиянын тышкы саясатындагы бул векторлор (Жакынкы Чыгыш, Борбор Азия, Африка жана Балкан аймактары) дүйнөлүк держава болуу жагынан өлкөнүн стратегиясына туура келет. Түркиянын бул аймактарга карата мамилесинин өзгөчөлүгүн эске алуу менен Түркиянын саясатынын мындан ары күчөшү жана чындалышы үчүн потенциалы бар деп айтууга болот.

Ал эми Түркия Америка Кошмо Штаттары жана Орусия Федерациясы менен болгон мамилесин прагматизмдин негизинде өнүктүрө берет. Украина менен болгон согуш маселесинде болсо жарым-жартылай нейтралдуулук позициясын кармап бермекчи.

Жалпы жонунан алганда, Түркиянын кайрадан дүйнөлүк держава болууга толук мүмкүнчүлүгү бар. Ал үчүн Түркия жалпы 160 миллиондон ашык калкты камтыган, экономикалык көрсөткүчү 1 трлн доллардан ашкан Түрк тилдүү мамлекеттердин уюмун аянтча катары пайдаланып, конструктивдүү саясат жүргүзүүсү абзел.

4. Назван показатель товарооборота Турции со странами Центральной Азии. Trend news agency. (Электронный ресурс). URL: <https://www.trend.az/casia/kyrgyzstan/3693966.html> (дата обращения: 12.01.2023);
5. Как Турция меняла ближневосточную политику. Вестник Кавказа. (Электронный ресурс). URL: <https://vestikavkaza.ru/analytics/kak-turcia-menala-bliznevostocnuu-politiku.html> (дата обращения: 04.03.2022);
6. Неоосманизм: возвращение на Балканы? / РСМД. (Электронный ресурс). URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns-/balkanpolicy/neoosmanizm-vozvrashchenie-na-balkany/> (дата обращения: 20.09.2021);
7. Свистунова И.А. Балканская политика Турции: роль этно-конфессиональных меньшинств // Современная Европа. 2020. № 4 (97). С. 61-71;
8. Сейчас Турция занимает второе место в мире по числу посольств в Африке / Lenta.ru. (Электронный ресурс). URL: https://lenta.ru/articles/2023/03/09/cagri_erhan/ (дата обращения: 09.03.2023);
9. Orakçi S. The Rise of Turkey in Africa // Aljazeera. – 2022. – 9 January. – URL: <https://studies.aljazeera.net/en/analyses/rise-turkey-africa> (дата обращения: 18.11.2022);
10. СМИ: Турция намерена увеличить товарооборот с США до \$100 млрд / Информационное агентство ТАСС. (Электронный ресурс). URL: [https://tass.ru/ekonomika/18281191/](https://tass.ru/ekonomika/18281191) (дата обращения: 15.07.2023);
11. Россия и Турция: союзники или временные партнеры? / Электронное периодическое издание «Парламентская газета». (Электронный ресурс). URL: <https://www.pnp.ru/politics/rossiya-i-turciya-soyuzniki-ili-vremennye-partnery.html> (дата обращения: 01.11.2022);
12. Новые требования США грозят прекращением всех рейсов российских перевозчиков в Турцию / РУПОСТЕРС. (Электронный ресурс). URL: <https://ruposters.ru/news/21-02-2023/izza-trebovanii-rossiya-mozhet-prekratit-vozdushnie-reisi-turtsiyu> (дата обращения: 21.02.2023);
13. Товарооборот между Россией и Турцией может вырасти до \$100 млрд уже в ближайшее время, считают эксперты бизнес-форума / Dairy News.today. (Электронный ресурс). URL: <https://dairynews.-today/news/tovarooborot-mezhdu-rossiey-i-turtsiey-mozhet-vyra.html> (дата обращения: 03.04.2023).